

TAXUS

*"But there, 'twixt rock and river grew
A dismal grove of sable Yew,
With whose sad tints were mingled seen
The blighted fir's sepulchral green ..."*

Sir Walter Scott (1771-1832)¹

L: *Taxus baccata* L.; F: If commun, If d'Angleterre; E: English yew, Yew; D: Beereneibe, Gemeiner Taxbaum, Roteibe.

VOLKSNAMEN

Booghout, Boom des Doods, Cactussen, Doodsboom, Ibenboom, Iebenboom, Iemenbosch, Iep, Iepe(n), Ieuenboom, Ieunenhout, Ieve, Ievenpalm, Ifgroen(e)boom, Iibenboom, Iif, Iive, Ijf(boom), Ijfel, Ijp, Ijpe(n), Ijpenboom, Iuenboom, Ive, Jepenboom, Kruispalm, Pastoorshage(n), Pennehout, Pyramied, Snotbeziën, Snottebellenboom, Snotterbel, Snotterbèzeboom, Spaansch Groen, Spaansch Gruun, Spaansch (Hagen-)Hout, Spaansche Hagen, Spaensch Hout, Spaons Groen, Spaansch Haugenhaat, Speunsch Gruun, Speunsche Hagen, Spoins Groen, Spoins Gruun, Spoïnse Hagen, Steekpalm, Streuperkes, Takjesboom, Taks(boom), Taksieboom, Taksifeer, Taksis(boom), Taksi-veer, Taxboom, Taxis(boom), Taxispalm, Uwe, Venijnboom, Vruchtholt, Yeuenhout, Yve.

VINDPLAATS

De *Taxus* is inheems in Europa (tot 61° noorderbreedte), Noordwest-Azië en de bergstreken van Midden-Azië. In het oosten van Nederland en België komt hij nog sporadisch in het wild voor. De boom kwam vroeger zeer veel voor, maar is in de loop der tijden bijna volledig uitgeroeid, doordat het hout voor allerlei doeleinden werd gebruikt (bogen, vlechtwerk, snijwerk) en ook omdat de boeren de *Taxus* wegens zijn hoge giftigheid systematisch vernietigden. Op kerkhoven was hij buiten het bereik van kinderen en

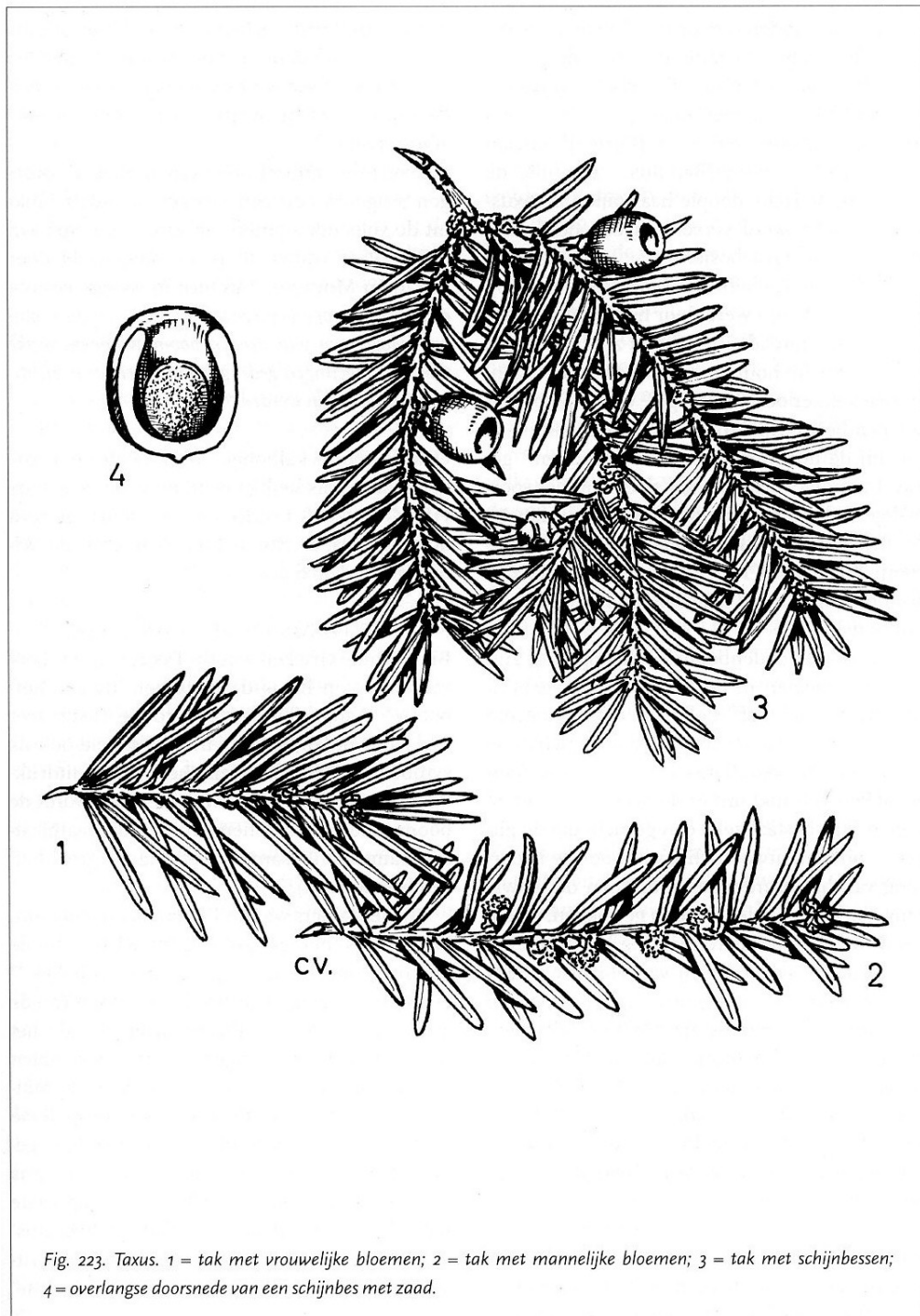
vee, en kon hij dus nuttig blijven voor de lokale bevolking. Daarom treft men op West-Europese kerkhoven² vaak oude *Taxusbomen* aan. De meeste *Taxussen* zijn in Europa verwilderd of aangeplant. De *Taxus* is immers een succesvolle sierstruik³ wegens zijn bijzondere geschiktheid tot (vorm)snoei.

BESCHRIJVING

De *Taxus* is een wintergroene, tweehuizige struik of boom. De groene twijgen dragen zachte naalden die één nerf hebben en in twee rijen staan; ze zijn twee tot drie centimeter lang en twee millimeter breed, aan de bovenzijde glanzend groen, aan de onderzijde mat lichtgroen. De schijnbes (8 mm) bestaat uit één hard, bruingroen tot zwart zaad dat omgeven is door een vlezige, rode⁴ zaadrok. De zaden rijpen vanaf augustus-september. De oudste bomen worden op duizend⁵ tot vijftienhonderd jaar geschat. De stam wordt maar zeer langzaam dikker. 'Dikke' *Taxus*stammen zijn vaak een vergroeiing van de hoofdstam met de errond staande bijstammen. Hoogte: 10-15 m (6 m in 20 jaar). Bloeitijd: maart-april. (Pl. 278-279)

DE TAXUS IN RITUELEN, MYTHOLOGIE EN DEVOTIE

Bij de Grieken en de Romeinen was de *Taxus* gewijd aan Hekate⁶, de godin van de Onderwereld en van de magie. In Rome offerde men haar stieren die versierd waren met *taxus*kransen; ze moesten de hellegeesten aanlokken, die door het bloed van de slachtoffers werden gesust. Men maakte van de boom een dodenboom.⁷ Het sombere blad en zijn giftigheid zijn waarschijnlijk de oorzaak geweest dat men de boom in verband bracht met de Onderwereld. De fakkels van de Eumeniden (Wraakgodinnen) waren van *Taxus* gemaakt, die bomen groeiden immers in overvloed in de Hel.⁸ Zoals bijna alle planten die

in verband stonden met de dood, betekende die boom hoop op verrijzenis in een ander leven; daarom omkransten de Eleusische priesters zich met Mirte en met Taxus.⁹ De Taxus was verder gewijd aan de Erinyen (Furiën)¹⁰ en aan de wijngod Dionysus/Bacchus.¹¹ Artemis, de godin van de jacht, doopte haar pijlen in taxusgif. De godin werd vereerd in een heiligdom gelegen in een taxusbosje.¹²

Ook bij de Galliërs stond de Taxus in hoog aanzien. De boom werd door hen evenzeer vereerd als de Maretak. Ze kenden zijn giftigheid, gebruikten zijn hout om bogen te vervaardigen, en maakten er ook een pijlgif¹³ van. Hij speelde ook een belangrijke rol in hun dodencultus; zo zou hij de dodenboom van de Eburonen¹⁴ geweest zijn. De Taxus is nog steeds op het voormalige Keltische¹⁵ grondgebied (vooral dan op de Britse eilanden) een belangrijke kerkhofboom.¹⁶ (Pl. 280) Het wiel van de mythische druïde 'Mog Ruith' ('Dienaar van het wiel') was van taxushout.¹⁷

Die aloude dodenboom heeft nog lang zijn sporen nagelaten in de Europese volksgebruiken. In 1791 schreef¹⁸ Collinson dat in vroegere tijden de rouwklagers taxustakken bij zich droegen tijdens de begrafenisstoet; achteraf werden de takken gebruikt om er de overledenen op te leggen.¹⁹ Er bestaat zelfs een gerucht dat de giftige boom verantwoordelijk was voor de teloorgang van het paardenbestand. Toen de lijkwagens nog met paarden werden getrokken, plachten de wachtende dieren van de boom te eten ...²⁰ In de *Hesperides* (126) van Herrick (1648) leest men ook over het gebruik van de Taxus en de Cipres bij begravenissen: "*To the Yew and Cypress to Grace his Funerall. Both you two have relation to the grave: And where The Fun'rall-Trump sounds, you are there.*" ["Aan de Taxus en de Cipres om zijn begrafenis op te luisteren. Jullie beide staan in verband met het graf: en waar de begrafenistrompet schalt, daar zijn jullie."] ²¹

Naast legenden over de plotse bloei van bomen en struiken, waren de mythen verbreid over de geesten van de doden, die in bomen en struiken

wonen. In Armor geloofde men dat er slechts één Taxus, de dodenboom bij uitstek, per begraafplaats moest worden aangeplant: hij groeide immers met zijn wortels in de mond van elke afgestorvene.²²

Om hun verdriet openbaar te maken, droegen jongeren ooit een taxuskroon, zoals blijkt uit de volgende opmerking van Hesychius van Milete (6de eeuw), in 1696 aangehaald door Abraham Munting: "*Als men in voorige Eeuwen een openbare of algemeene droefheyd wou doen blijken, vlogt men van deezen boom Kroonen, welke van de Jongelingen gedragen, en ieder ter bezichtiging aangeboden werden.*"²³

Ook de rooms-katholieke Kerk heeft de Taxus opgenomen als heilige plant en wijdt ze aan de HH. Godefried, Léonce en Véronique, gevierd op 13 januari, en aan de HH. Leonardus en Winoc, gevierd op 6 november.²⁴

DE TAXUS IN DE SYMBOLIEK

Bij de Oude Grieken was de Taxus een symbool van rouw, en hij is dat gebleven als kerkhofboom.²⁵ Aangezien de altijdgroene Taxus zeer oud kan worden, gold hij in de Oudheid ook als symbool van de onsterfelijkheid.²⁶ Als uitdrukking van de hoop op leven na de dood wordt de boom sinds mensenheugenis op begraafplaatsen aangeplant (samen met andere groenblijvende gewassen).²⁷

Bij de Galliërs was de Taxus een dodenboom. Wellicht is het de grote giftigheid²⁸ van de boom, die aan de basis ligt van die symboliek.²⁹ De Keltische krijgers gebruikten het sap van de Taxus als speergif.³⁰ Daarenboven diende het hout voor het vervaardigen van bogen, schilden en lansen. Die toepassingen verklaren de militaire symboliek van de boom: een jonge Ierse krijger werd 'Ibarsciath' ('Taxusschild') genoemd, en de Gallische naam voor Evreux was 'Eburovices' ('Strijders met Taxus'). De opperste Ierse koning werd ook 'Eochad' of 'Ivocatus' ('Die vecht met de Taxus') genoemd. In de Britse eilandentraditie is de Taxus vooral de 'oudste' boom.³¹

De Taxus stelde als dodenboom begrijpelijk-kerwijze ooit droefheid en verdriet voor, en werd daarom als kroon gedragen (zie boven). Maar de symboliek kan een eigen leven gaan leiden en uitmonden in een begrip dat tegengesteld is aan de oorspronkelijke idee. Zo symboliseert de Taxus voor de Duitse mystica en kruidkundige Hildegard von Bingen (1098-1179) de 'vreugde' (*"lactitiam signat"*)!³² Misschien dacht Hildegard aan het eeuwige leven na de dood?

De Taxus in de kunst

In *Romeo and Juliet* (5de bedrijf, scène 3) refereert de Engelse toneelschrijver William Shakespeare (1564-1616) naar de Taxus als dodenboom (Paris op het kerkhof). Van een dodenboom naar een ongeluksboom is maar een kleine stap. Ook die symboliek geeft Shakespeare weer in *Titus Andronicus*³³ (2de bedrijf, scène 3); de geest van Hamlets vader klaagt over de ongeluksboom in *Hamlet*³⁴ (1ste bedrijf, scène 5).³⁵ Shakespeare kende ook de hoge giftigheid van de boom en laat die kennis blijken in zijn *Twelfth Night*³⁶ (2de bedrijf, scène 4), want hij laat de clown Festi er het volgende liedje zingen: "Come away death ... my schrowd of white, stuck all with Ew, O prepare it." ["Haast je naar hier dood ... mijn wit lijkkleed, overdekt met Taxus, o maak het klaar."]!³⁷ Verder giet Hamlets oom Claudius een taxusextract in het oor van de koning, om zo de troon en de koningin te verkrijgen. In *Macbeth*³⁸ maakt Shakespeare gewag van het gebruik van de boom in heksenbrouwsels.³⁹

De Taxus in de heraldiek

De Taxus komt in de heraldiek voor op het kenteken van onder meer de familie Fraser.⁴⁰

De Taxus in de bloementaal

In de bloementaal betekent de Taxus: droefheid.⁴¹

DE TAXUS IN MAGIE EN VOLKSGELOOF

De Taxus heeft in de Europese volkskunde een grote rol gespeeld.⁴²

De Taxus als demonwerende boom

In de Duitstalige gebieden is heel wat dergelijk volksgeloof beschreven. Een stukje taxushout als amulet op het naakte lichaam gedragen zou (1690) bijvoorbeeld helpen tegen beheksing. De dwergen, die zich verscholen in hun holen⁴³, werden verdreven door taxustwijgen te leggen voor de ingang van hun verblijfplaatsen. Nog op het einde van de vorige eeuw wandelde de bevolking op Drievuldigheidszondag⁴⁴ naar de 'witte steen' ('weißen Stein') en naar de holen ('Kammerlöchern'), braken taxustwijgen en bevestigden die kruisgewijs in kelders, keukens, huiskamers en stallen, met de bedoeling de toegang af te sluiten voor heksen en dwergen. Het gebruik bleef bestaan nadat het daaraan gekoppelde volksgeloof al was verdwenen. In Spessart gold de spreuk: "Vor de Eiben kann kein böser Zauber bleiben." ["Bij de Taxus kan geen kwade tover blijven."] Ook bij de Wenden⁴⁵ en in Bosnië wordt de Taxus aangezien als een toverwerende boom. De Taxus is niet zelden een bestanddeel van de toverwerende 'palm'.⁴⁶ In Bosnië vervaardigde (1895) men uit taxushout graag lepels en mesheften, omdat dit toverwerend is. Men maakte kleine kruisjes uit taxushout en hechtte die in de klederen van kinderen⁴⁷ en aan de horens van runderen; boerinnen droegen ze als halsketting en mannen staken ze in hun geldbeugel. De Zweedse bioloog Linnaeus (1707-1778) spotte met het feit dat men in het Zweedse Gotland de woonkamer versierde met het groen van de Taxus. Men dacht daar immers ook dat hij bescherming bood tegen toverij.⁴⁸

De Taxus als bliksemwerende boom

In Spanje heeft (1914) de Taxus de reputatie de bliksem af te weren.⁴⁹

De Taxus als ongeluksboom

Meldingen van Taxus als ongeluksboom dateren in Engeland al van 1616 en 1663. Men mag (1830) geen Taxus in huis brengen op Kerstmis, want dat zou een dode in de familie brengen vóór het einde van het jaar (East Anglia). In Somerset geloofde men in 1923 nog dat het bin-

nenbrengen van *Taxus* ongeluk meebracht.⁵⁰ In Cornwall werd aangeraden die 'kerkhofbomen' niet aan te raken. Als men takken of zelfs bladeren afrok, zou men 's nachts worden bezocht door de geesten die in de boom woonden.⁵¹ Ook in Italië bestond dat volksgeloof. Lombardische boeren geloofden tot voor kort dat wie onder een *Taxus* sliep, beslist ziek zou worden.⁵²

De *Taxus* in de magische geneeskunde

In Oost-Pruisen geeft (1923) men tegen honds-dolheid aan de zieke een boterham te eten, waarin een magisch teken werd gekrast en dat met taxusschavingen bestrooid werd.⁵³

DE *TAXUS* IN LEGENDEN, SAGEN EN SPROOKJES

De *Taxus* werd door zijn hoge giftigheid zeer gevreesd in de Oudheid, waardoor er veel legenden over de boom ontstaan zijn.⁵⁴ De volgende middeleeuwse kloosterlegende is een mooi voorbeeld van een gekerstende variatie op een oud thema: "Bij het sterven van Jezus treurde heel de natuur mee en er heerste een doodse stilte. Alleen de planten onderhielden zich nog met elkaar. "Ja", sprak de *Taxus*, "ook ik zal de graven beschermen en gif wil ik leggen in mijn bomen en twijgen, opdat noch de gonzende bijen, noch de zingende vogels de rust van het graf komen verstoren."⁵⁵

DE *TAXUS* IN DE (KRUIDEN)GENEESKUNDE

Door zijn hoge giftigheidsgraad werd de *Taxus* in de Oudheid niet met geneeskundige bedoelingen gebruikt, behalve dan om wonden veroorzaakt door slangenbeten, te genezen.⁵⁶ Ondertussen is het wetenschappelijk aangetoond dat alle delen van de *Taxus*, behalve dan de rood-gekleurde, vlezige zaadmantel (het zaad zelf echter wel), het zeer giftige pseudo-alkaloïde taxine bevatten. Zowel de mens als alle bestudeerde diersoorten⁵⁷ zijn gevoelig voor vergiftiging.⁵⁸ Rembert Dodoens beschrijft de giftigheid van de *Taxus* ('Iebenboom') heel pittoresk in zijn kruidenboek anno 1554, en pleit er ook voor een betere controle van de magistrale berei-

dingen van de apothekers uit zijn tijd: "*Die Iebenboom en wordt tot profijte van den menschen niet ghebruyckt / hy es zoo scadelijck ende fennij-nich / dat die ghene die onder die lombere*⁵⁹ van hem slapen / daer af cranck worden somtijts oock sterven / sonderlinghe⁶⁰ als hy bloeyet ende in Gascongnien / daer⁶¹ dese boom alder scadelijcxte es. Als menschen die vruchten eten sy krijghen ten alderminsten den loop des buycx / ende die voghelen sterven daer af / oft veranderen huere pluymen. Die ongheleerde Apotekers ghebruycken die scorssen van desen boom voor die scorssen van *Tamariscus*⁶² / ende daer aen machmen mercken wat grootter quaet die ongheleerde Apotekers dagelijcx doen / als sy quade scadelijcke dinghen / voor goede medecijnen gheven / tot groot achterdeel van den armen crancken menschen. Daer om waert wel van noode⁶³ dat die medecijs huer medecijnen selve maechten / ghelijck Hippocrates Galenus ende alle die ouders ghedaen hebben / oft datter ten minsten regaert ghenomen werde op dat feyt ende stuck van die Apotekerie / als wy noch hier voor vermaent hebben."⁶⁴

Aan de giftige *Taxus* werden nochtans door sommige 'kruidendokters' heilzame krachten toegeschreven. Zo beweerde Ofiander (1862) dat het innemen van geplette taxusbladeren met wat bier, een goede remedie was tegen honds-dolheid, slangenbeten en insectensteken. Dit levensgevaarlijke 'geneesmiddel' stond in Wenen (anno 1862) bekend als het 'Schwarzenbergischen Mittel'. Taxusbladeren en jonge twijgen werden op het einde van de negentiende eeuw nog door het volk gebruikt als aborterend middel.⁶⁵ Het spreekt voor zich dat dergelijke praktijken volkomen onverantwoord en levensgevaarlijk zijn. De zeer giftige *Taxus* mag nooit als geneeskrachtige plant aangewend worden!⁶⁶

DE *TAXUS* IN INDUSTRIE, LANDBOUW EN AMBACHTEN

Het taxushout is één van de hardste, duurzaamste en zwaarste zachthoutsoorten; het bevat bovendien geen hinderlijke harskanalen en vormt dus geen hars.⁶⁷ Het kernhout van de *Taxus* is mooi getekend door de roodbruine groeiringen

en staat in schril contrast met het witgele spint-hout. Het is een taai hout dat zich gemakkelijk laat polijsten en het dient dan ook voor het maken van speren, bogen⁶⁸, schermstokken, golfclubs, mesheften, bergstokken, beeldhouwwerk en snij- en inlegwerk. Zo werden in de vroegklassieke tijd godenbeelden uit taxushout gemaakt, naast onder meer deze uit eiken-, cipresen- en jeneverbeshout. Ook moderne beeldhouwers vinden taxushout nog altijd aantrekkelijk. De taxusbast werd vroeger, net zoals die van de Linde, benut voor weef- en vlechtwerk. De vrij smalle en grillig gevormde Taxus levert echter maar een geringe hoeveelheid werkhout. De grote waarde⁶⁹ van het taxushout enerzijds, én de hoge giftigheid van die boom voor mens, huisdier en vee anderzijds, hebben evenwel geleid tot het verdwijnen van de Europese taxuswouden. Hier en daar treft men nog overblijfselen aan van die oerbossen, onder meer in Frankrijk waar sommige worden beschermd⁷⁰ als historische site ('bois d'If').⁷¹

DE TAXUS IN HUIS, TUIN EN KEUKEN

Volgens de ervaring van Abraham Munting doodt de rook van taxushout muizen.⁷² Een bladaftreksel wordt in sommige streken van Zwitserland aangewend als wasmiddel tegen ongedierte bij dieren.⁷³

Het succes van Taxus als sierstruik is toe te schrijven aan zijn bijzondere geschiktheid tot snoei: hij kan immers in de meest fantastische vormen geknipt worden. De boom wordt bijvoorbeeld veel gebruikt in de klassieke Franse⁷⁴ tuinen. (Pl. 281) Verder groeit hij probleemloos op de meeste gronden en op schaduwrijke plaatsen. Taxus is ook buitengewoon geschikt als heggplant, op voorwaarde dat daar geen vee graast.⁷⁵

WEETJES

Over de giftigheid van de Taxus

De giftigheid van het zaad was al in de Oude tijden bekend, evenals die van het taxussap, dat onder meer door Keltische krijgers werd ge-

bruikt als speergif⁷⁶, en door de Grieken als pijlgif.⁷⁷ Dioscorides⁷⁸ (ca. 50 n.o.j.) schrijft dat de Italiaanse Taxus bij mensen buikloop en dood veroorzaakt. Ook Julius Caesar (100-44 v.o.j.) heeft het in zijn *De Bello Gallico*⁷⁹ over de giftigheid van de plant. Hij meldt bijvoorbeeld dat Catavolcus, een (Belgische) Eburonenleider, tijdens de oorlog met het Romeinse leger, zich van het leven benam door het eten van Taxus.⁸⁰ Voor Nicander (vermoedelijk 2de eeuw v.o.j.), Dioscorides en Plutarchus (ca. 46-120 n.o.j.) is zelfs het vertoeven in de nabijheid van een Taxusboom een gevaarlijke aangelegenheid, want volgens hen zouden mensen die onder een Taxus beschutting tegen de zon zoeken, door zijn giftige dampen de keel worden toegesnoerd en een verschrikkelijke dood sterven.⁸¹ Plinius de Oudere (77 n.o.j.) schrijft dat wijncontainers, gemaakt uit taxushout, als een doodsoorzaak van reizende Galliërs beschouwd werd. Die Romeinse encyclopedist meent ook dat een Taxusboom onschadelijk kan worden gemaakt door er een koperen spijker in te slaan.⁸² Paddestoelen die op Taxus groeien worden door hem wel als oneetbaar beschouwd.⁸³ Theophrastus' (ca. 372-ca. 287 v.o.j.) opvatting dat ossen, koeien en schapen niet zouden worden vergiftigd door de Taxus, is bepaald onjuist. Dit is een mooi voorbeeld van hoe de fantasie van een geleerde wel eens de vrije loop kan nemen! Het zou niet minder dan achttien eeuwen duren, namelijk tot aan de Renaissance, vooraleer geleerden het inzicht én het nodige lef zouden hebben om Theophrastus' mening in het openbaar te weerleggen. Uiteraard heeft de uitvinding van de boekdrukkunst hier een belangrijke rol gespeeld, omdat de nieuwe, meer kritische kennis nu veel vlugger en veel ruimer kon worden verspreid. Zo beweerden Matthioli (ca. 1500-1577) en Jean Bauhin (1541-1612) in hun werken dat zowel mensen als dieren gevoelig zijn voor het taxusgif. De Groningse geleerde Abraham Munting (1696) sloot zich aan bij die kritiek en voegde er zelfs aan toe, voor wat de Taxusbomen uit Duitsland, Engeland en de Nederlanden betrof, dat er geen enkel gevaar bestond

voor de uitwasemingen ervan, als men onder zijn takken zat.⁸⁴ De Vlaamse kruidkundige Matthijs de Lobel verklaarde (1581) wijselijk dat hij die overdrijvingen als een middel zag om de mensen af te schrikken en ze van de boom weg te houden. Hij voegde er zelfs aan toe dat men in (het zestiende-eeuwse) Engeland zelfs predikte onder Taxusbomen die op het kerkplein precies voor hun lommer waren aangeplant.⁸⁵

De Cesarsboom in Lo (West-Vlaanderen)

Volgens de overlevering zou Julius Caesar, bij zijn tocht naar Brittannië, in het West-Vlaamse Lo zijn paard aan een Taxus gebonden hebben, en even uitgerust hebben onder zijn kruin. In een achttiende-eeuwse tekening staat de Cesarsboom nog als een oude, volwassen boom afgebeeld. De huidige Taxus is duidelijk een minder oud exemplaar (geschat op een paar eeuwen), maar zou wel een afstammeling kunnen zijn van de historische boom.⁸⁶ (Pl. 282)

- 1 Zoals vermeld bij Powell, C. (1977): pp. 131-132.
- 2 VDVV (1929-1930): p. 645; Powell, C. (1977): pp. 131-132; Pelt, J.M. (1988): p. 288; De Cleene, M. (1989): p. 31.
- 3 De Cleene, M. (1989): p. 31.
- 4 Bij geteelde variëteiten is de zaadrok soms geel of geel en rood gestreept.
- 5 In het Bretoense Kergrist is nog een duizendjarige Taxus te bewonderen (De Cleene, M., 1980, persoonlijke notitie).
- 6 Hekate werd meestal voorgesteld met drie rompen en drie hoofden.
- 7 Pelt, J.M. (1988): pp. 288-289.
- 8 VDVV (1929-1930): p. 645.
- 9 De Gubernatis, A. (1882): pp. 358-359; Teirlinck, I. (1904): p. 69.
- 10 De Griekse Erinyen of Romeinse Furiën zijn wraakgodinnen die bij een vergriep tegen het asielrecht of de gastvrijheid, bij moord op verwanten of bij meened, uit de Onderwereld opstegen en de misdadiger rusteloos achtervolgden en tot waanzin dreven (Anoniem, 1972-1977).
- 11 Bell, R. (1982): p. 584; Baumann, H. (1986): p. 51.
- 12 Baumann, H. (1986): p. 51.
- 13 Biedermann, H. (1992): p. 359.
- 14 Keltische volksstam tussen Samber en Maas.
- 15 Het Keltendom is eerder een cultuurhistorisch begrip dan een etnische afbakening.
- 16 VDVV (1929-1930): p. 645; Powell, C. (1977): pp. 131-132; Pelt, J.M. (1988): p. 288.
- 17 Chevalier, J. & A. Gheerbrant (1974a): pp. 49-50.
- 18 In: *History of Somersetshire* I, 3.
- 19 Opie, I. & M Tatem (1989): p. 454.
- 20 Pelt, J.M. (1988): pp. 288-289. Paarden eten inderdaad graag van Taxusbomen en sterven bij een dosis van 500 g naalden (De Cleene, M., 1989, pp. 30-32).
- 21 Opie, I. & M Tatem (1989): p. 454.
- 22 Brosse, J. (1989): p. 216.
- 23 Hesychius: *Statius in Epid. vern.*, zoals vermeld bij Munting, A. (1696): p. 49.
- 24 Reinsberg-Düringsfeld, Baron de (1861): p. 49; *ibid.* (1862): p. 259.
- 25 Hovorka, von, D. & U. Kronfeld (1908): p. 110.
- 26 Celis, G. (1930): p. 97.

- 27 Biedermann, H. (1992): p. 359.
- 28 Alle delen zijn zeer giftig, behalve het vlezig omhulsel van het zaad (= de zaadmantel of arillus). De Griekse arts Theophrastus (4de eeuw v.o.j.) kende al de hoge giftigheidsgraad van de boom.
- 29 Chevalier, J. & A. Gheerbrant (1974a): pp. 49-50.
- 30 Biedermann, H. (1992): p. 359.
- 31 Chevalier, J. & A. Gheerbrant (1974a): pp. 49-50.
- 32 Behling, L. (1964): p. 141.
- 33 1593-1594.
- 34 1600-1601.
- 35 Hovorka, von, D. & U. Kronfeld (1908): p. 110.
- 36 1601-1602. Die Twaalfde Nacht slaat op het driekoningenfeest, de laatste nacht van het Germaanse joelfeest.
- 37 Opie, I. & M. Tatem (1989): p. 454.
- 38 1505-1506.
- 39 Pelt, J.M. (1988): p. 288.
- 40 Kenk, V. (1963): p. 179.
- 41 Ingram, J. (s.d.): p. 362; Powell, C. (1977): pp. 131-132.
- 42 Meer info bij Marzell, H. (1928): Die Eibe. In: *Mitt. der Deutsch. Dendrol. Gesellsch.*, 40, 105-110, en bij Neumann, A. (1908): Leben, Sage und Geschichte der Eibe. In: *Abhandl. z. Jahresber. des Bautzener Gymnasiums, Bautzen*, zoals vermeld bij VDVV (1929-1930): p. 646.
- 43 De zogenaamde 'Kammerlöchern' (letterlijk: 'kamerholten') bij Angelrode-Thüringen.
- 44 In de rooms-katholieke Kerk het feest ter ere van de Heilige Drievuldigheid, gevierd op de eerste zondag na Pinksteren (Anoniem, 1972-1977).
- 45 De Wenden of Sorben zijn oorspronkelijk Slavische volksstammen die al in de eerste en tweede eeuw n.o.j. worden vermeld (onder de naam 'veneti' of 'venedi') door Tacitus, Plinius de Oudere en Ptolomeus. Ze woonden in het gebied van de Opper- en Neder-Lausitz, thans in het oosten van Duitsland en Polen. Ze werden in de tiende eeuw door de Duitse markgraven onderworpen. Er zijn nog ongeveer honderdduizend Wenden die hun eigen taal bewaard hebben (Anoniem, 1970-1975).
- 46 VDVV (1929-1930): p. 645; Teirlinck, I. (1930): p. 289.
- 47 Dit gebruik was nog vrij recent aanwezig in Zuid-oost-Europa (Biedermann, H., 1992, p. 359).
- 48 Hovorka, von, D. & U. Kronfeld (1908): p. 110.
- 49 VDVV (1929-1930): p. 645.
- 50 Opie, I. & M. Tatem (1989): p. 454.
- 51 Brosse, J. (1989): p. 216.
- 52 De Gubernatis, A. (1882): pp. 358-359.
- 53 VDVV (1929-1930): p. 646.
- 54 Pelt, J.M. (1988): pp. 288-289.
- 55 De Cock, A. (1910): Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen op volksgeloof berustend. In: *Volkskunde* 21, p. 74.
- 56 Munting, A. (1696): p. 49.
- 57 Vooral huisdieren en vee werden bestudeerd.
- 58 De Cleene, M. (1989): pp. 30-32.
- 59 = schaduw.
- 60 = vooral.
- 61 = waar.
- 62 = Tamarisk.
- 63 = nodig.
- 64 Dodoens, R. (1554).
- 65 Hovorka, von, D. & U. Kronfeld (1908): p. 110.
- 66 De geneeskunde maakt er wel gebruik van. Sinds de 1990's worden taxotere en taxol geïsoleerd respectievelijk uit de European Yew en de Pacific Yew (*Taxus brevifolia* L.); het zijn belangrijke geneesmiddelen tegen bepaalde maligne tumoren (*Taxol: the first of the taxanes, an important new class of antitumor agents*. In: *Seminars in Oncology*, 1992, vol. 19, n°6, pp. 646-662; *Tree of hope and conflict*. In: *People Weekly* (12-08-1991): pp. 60-63; *Scientists mobilize to increase supply of anti-cancer drug Taxol*. In: *Chemical & Engineering News* (Sept. 2), 1991, pp. 11-18).
- 67 De Cleene, M. (1989): p. 31; Biedermann, H. (1992): p. 359.
- 68 Taxusbogen worden trouwens al zeer lang als de beste aangezien, zeker al sinds Homerus' tijd (ca. 800?-ca. 750 v.o.j.). Ook in Shakespeares *Richard II* (akt 3, scène 2) treft men die reputatie nog aan.
- 69 Het verhaal doet zelfs de ronde dat de slag van Agincourt (24 oktober 1415) eigenlijk ging om het bezit van een Taxusbos.
- 70 De Cleene, M. (1989): persoonlijke notities.
- 71 Vedel, H. & J. Lange (1964): pp. 113-114. Uphof, J. (1968): pp. 511-512; Anoniem (1970-1975); Bau-

- mann, H. (1986): pp. 37 en 51.
- 72 Munting, A. (1696): p. 49.
- 73 Uphof, J. (1968): p. 512; Goovaerts, R. (1981): p. 330.
- 74 Pelt, J.M. (1988): pp. 288-289.
- 75 De Cleene, M. (1989): p. 31.
- 76 Biedermann, H. (1992): p. 359.
- 77 de Lobel, M. (1581): p. 268.
- 78 Dioscorides (ca. 50 n.o.j.): *Materia medica*, boek IV.
- 79 Boek VI.
- 80 Hovorka, von, D. & U. Kronfeld (1908): p. 109; Chevalier, J. & A. Gheerbrant (1974a): pp. 49-50. Het is niet uit te maken of Catavolcus het zaad, dan wel een twijg of sap innam: 'taxo' geeft hier geen uitsluitel (Van Looy, H., 1986, persoonlijke mededeling).
- 81 Munting, A. (1696): p. 48.
- 82 Plinius de Oudere (77 n.o.j.): *Naturalis historia*, boek XVI, cap. XX.
- 83 Plinius de Oudere (77 n.o.j.): *Naturalis historia*, boek XXII, cap. XLVII.
- 84 Munting, A. (1696): pp. 48-49.
- 85 de Lobel, M. (1581): pp. 268-268.
- 86 De Cleene, M. (1999): persoonlijke info van mevrouw Sants, V.V.V. Lo.